
Još o Greenbergovoj knjizi*

Robert D. Greenberg: *Jezik i identitet na Balkanu. Raspad srpsko-hrvatskoga*. Prevela Anita Peti Stantić. Srednja Europa, Zagreb, 2005.

U knjizi o kojoj je riječ prvi put jedan distancirani neslavenski slavist opisuje jezične konflikte između govornika srpsko-hrvatskog jezika i objašnjava se zašto oni jezik gledaju kao politički i emocionalno nabijenu temu. Za razliku od sugestije naslovom i fotografijom na koricama engleskog originala gdje se vidi natpis uz cestu »Kosovska Mitrovica«, knjiga se ne bavi čitavim Balkanom (tako se npr. Kosovo spominje samo u jednoj bilješci na str. 72), nego se u skladu s podnaslovom bavi samo pretpostavljenim raspadom srpskohrvatskog jezika. U njoj je Greenberg sintetizirao svoje brojne radove nastale između 1994. i 2001., a namijenio ju je osim slavističkoj i široj publici, pa je zbog toga razumljivo zašto u njoj objašnjava npr. i da je *jat* bio fonem u ranijem općeslavenskom jeziku (46).

Kompozicija knjige je vrlo pregledna. Prvo poglavlje glavnog dijela obrađuje razvoj srpskohrvatskog jezika od 19. stoljeća na osnovi najvažnijih tematskih krugova: jezični modeli, srpsko-hrvatske kontroverzije, struktura varijeteta, pisma i rječnik. (Ova zadnja tri potpoglavlja, koja objaš-

* Ovo je adaptirani i skraćeni prijevod recenzije engleske verzije knjige, koja je izašla u *Zeitschrift für slavische Philologie*, god. 64, br. 1 (2005/2006), str. 229–235. Upućivanja na brojeve stranica u recenziji u *Književnoj republici* odnose se na hrvatski prijevod Greenbergove knjige, osim kad je izričito navedeno drugo.

njavaju razlike između idioma, trebalo je, doduše, staviti naprijed i možda potkrijepiti kratkim tekstovima za oprimjeravanje.) Nakon toga slijede slično izgrađena poglavlja o srpskom, crnogorskom, hrvatskom i bosanskom. Na kraju se nalazi sjajan sažetak najvažnijih pitanja iz čitavog problemskog kruga (170–172), koji već sam za sebe knjigu čini vrijednom čitanja. Vrlo je praktična ideja da se u prilogama na kraju knjige otisnu glavni tekstovi iz povijesti srpskohrvatskog jezika: »Bečki dogovor« iz 1850. i »Novosadski dogovor« iz 1954. (u originalu s engleskim prijevodom). Ta ideja mogla se primijeniti i na druge važne tekstove, npr. na »Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika« i na srpski »Predlog za razmišljanje« iz 1967., na dijelove koji se tiču jezika u »Memorandumu« srpske Akademije iz 1986., na crnogorsku i na srpsku »Deklaraciju« iz 1993. odnosno 1998., na Isakovićevo »Slovo o bosanskom jeziku« ili na »Povelju o bosanskom jeziku« iz 1992. odnosno 2002.

Knjiga je tako tečno pisana da se s lakoćom čita od korica do korica. Posebno originalni su naslovi poglavlja (osobito u engleskoj verziji; u prijevodu je sačuvano npr. »Hrvatski od Broza do Brozovića«, str. 120). Doduše ponekad bi im bilo potrebno bliže objašnjenje: tako npr. potpoglavlje o bosanskom »Dijalekatska osnovica« (150–153) obrađuje samo glas [h], a potpoglavlje »Bosanski nije mješavina srpskog i hrvatskog« (153–156) samo aspekte rječničkog blaga. Ali registar pojmova i dijelom višestruka objašnjavanja glavnih odnosa doprinose tome da se sasvim fino mogu i selektivno čitati samo pojedina poglavlja.

Greenberg jasno ocrtava linije konflikta i pritom uvijek dobro diferencira: nikad se kod njega ne može pročitati nešto tipa 'Srbi', nego razlikuje npr. gradsko i seosko stanovništvo (75) ili različite frakcije unutar južnoslavenskih nacija. Pritom daje praktično pojednostavljena uporišta, npr. da su u Srbiji tzv. jezikoslovci zagovaratelji

statusa quo ponajprije unutar Akademije, dok su neovukovci na beogradskom fakultetu (77). Iznijete argumente predstavlja kritički i razotkriva niz mitova, npr. onaj o 'tipično crnogorskim' glasovima (od kojih skoro nijedan crnogorski dijalekt nema sva tri) ili mit o navodnoj trodijalektalnosti hrvatskoga standardnog jezika, pa tako npr. tvrdnju o važnosti dijalektalnog oblika *šćap* komentira ovako: »Bez obzira na tu 'komunikaciju' između hrvatskog štokavskog standarda i ostalih hrvatskih narječja, standardni oblik ostaje *štap*, jednako kao i srpski« (130). Tamo gdje se u jezičnoj politici pozivaju na prošlost, Greenberg to preispituje, npr. tako što pokazuje da 'crnogorskom nacionalnom pjesniku' Petru Njegošu ništa nije bilo stranije nego nekakav crnogorski nacionalizam (106–107) ili da je jako hvaljeni naziv jezika *bosanski* u naslovu Vuletićeve gramatike iz 1890. ovome bukvalno nametnuo Benjamin Kállay, ministar financija u svojstvu upravnika za Bosnu (145). Kod tih tema je izraz *national narratives* (str. 92 i 111 originala; »nacionalne priče« ili »predodžbe«, 102 i 121) vrlo prikladan. Greenberg nikada ne navija za jednu stranu, ali ponekad opravdano postaje sarkastičan kad se radi o apsurdnosti tih konflikta, npr. kad je riječ o Nikčevićevoj tvrdnji da crnogorski potječe od polapskog (!) (110), ili kad govori o poglavlju o stranim riječima u Pešikanovom pravopisu iz 1994.: »Čini se da je Pešikan vjerovao da je pravopis to bolji što je u njemu o nekom pitanju više pisano« (86). Ovo, međutim, ne djeluje polemički, nego je potrebno gledati sa sviješću da je cijepanje srpskohrvatskog za ljude, a pogotovo za potomke iz 'miješanih' brakova (46), ponekad dovelo do »jezičnog aparthejda prije negoli jezične raznolikosti« (165).

Uz vrlo aktualnu znanstvenu literaturu (ali, nažalost, jedva da ima primarnih izvora) Greenberg često ugrađuje i vlastita iskustva, očito stečena u svim zemljama o kojima govori. Kod analize konflikata pru-

ža razne uvide, koji bi zaslužili i veće isticanje: tako npr. govori da razlika između srpskog i hrvatskog ne leži u jeziku naroda, nego u tome da je srpski standardni varijetet u tradiciji romantizma izgrađen na narodnom jeziku, dok se hrvatski standardni varijetet orijentira u tradiciji prosvjetiteljstva prema purističkoj normi učenjaka bitno različitoj od narodnog jezika (60–61). Isto vrijedi i za prognoze koje Greenberg uvijek izriče na kraju poglavlja: npr. smatra kako odluka hoće li se etablirati nekakav crnogorski 'jezik' manje ovisi o Crnogorcima a više o toleranciji Srba prema crnogorskom varijetetu srpskoga (110).

Najveća slabost knjige je što u njoj potpuno nedostaje varijetetsko-lingvističko utemeljivanje jezičnog opisa. Kod teorije o varijetetima radi se o jednom od rijetkih slučajeva kada su u svijetu najbolji radovi u novije vrijeme nastali doduše unutar germanistike — pogotovo radovi Michaela Clynea i Ulricha Ammona — ali prvoga od njih Greenberg više puta citira pa ipak izgleda da nije razumio model pluricentričnog jezika. Tako na str. 31–32 nakon što je uputio na Clynea (koji je u zborniku *Pluricentric languages. Differing norms in different nations*, Berlin/New York 1992., napisao prilog »Njemački kao pluricentrični jezik«!) četiri reda kasnije tvrdi da njemački »dopušta samo jedan standardni izgovor« a da su varijeteti »švicarski njemački, bavorski njemački ili austrijski njemački« samo »regionalne varijante«. Za »suštinski model pluricentričnog jezičnog jedinstva« smatra kineske jezike (36), a oni su sa svojom međusobnom nerazumljivošću govorenog jezika jednako tipičan pluricentrični jezik kao što je slijepi miš tipična ptica. (Unutar spomenutog zbornika *Pluricentric languages* David Bradley u svom prilogu »Kineski kao pluricentrični jezik« ni u kojem slučaju ne promatra kineske *fangyan* mandarinski, kantonezijski, wu, min itd. kao varijetete jednog jezika, nego se bavi trima standardnim va-

rijetetima mandarinskog u Narodnoj Republici Kini, Tajvanu i Singapuru.)

Kad se ima u vidu teorija o varijetetima pluricentričnog jezika, onda je jasno da je jezična situacija u Jugoslaviji neopravdano prikazana kao specijalan slučaj: »Nastanak četiriju standarda iz samo jednog dijalektalnog područja dosad je nezabilježen slučaj u sociolingvističkoj literaturi« (167) — pa američki, britanski, australski i južnoafrički standardni engleski svi počivaju izvorno na dijalektu Londona! Engleski jezik prema Greenbergovim razmišljanjima o srpskohrvatskom jeziku ne bi bio »živući jezik«: »A možda nikada nije ni postojao kao živući jezik, s obzirom na to da je uvijek imao takvu raznolikost urbanih i ruralnih dijalekata« (26). Kad bi malo bolje pogledao svoj vlastiti materinski jezik, Greenberg bi sigurno i jadikovke o prijetećem »pravopisnom kaosu« u srpskom donekle distanciranije citirao (82, 87), naposljetku on sam kao Amerikanac koristi u svojoj knjizi objavljenoj u Oxfordu (!) pisanje *rumor* (60), *organize* ili *neighboring* (str. 60, 63, 93 originala).

U ovom kontekstu potrebno je istaknuti da je važnost naziva jezika prevrednovana, koliko god ti nazivi bili ispunjeni simbolikom. Na osnovi samo naslova *Srpski rječnik* Vuka Karadžića (1818. i 1852.) ne može se izvoditi je li Vuk odbijao zajednički jezik s Hrvatima (41) — na kraju krajeva postoji npr. *Österreichisches Wörterbuch* 'Austrijski rječnik' (Beč, prvo izdanje 1951., četrdeseto izdanje 2005.) ili Websterov *New World Dictionary of the American Language* (Cleveland 1951., New York 1986.), a američka država Illinois je 1923. proglasila svojim službenim jezikom »the American language«, ali od 1969. taj jezik opet zove »English«. Tome što »Bečki dogovor« ne navodi ime za zajednički jezik razlog se sigurno ne može tražiti u nekakvim dugačkim, neplodnim diskusijama »on one important issue« (=o jednom važnom pitanju«, str. 27 originala; neprevedeno na str. 14) jer na drugom

mjestu u *Pravno-političkoj terminologiji (Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe*, Wien 1853.) unutar koje je »Bečki dogovor« otisnut kao predgovor (na str. V–VIII) spominje Dimitrija Demeter kao nešto što se razumije samo po sebi izraze »hrvatsko-srbsko narječje« i »jugoslavenski jezik« (str. III i IV).

Greenbergove procjene su često nerealistične i kontradiktorne kada se radi o 'razumljivosti'. Poznato je da se ona ne može paušalno određivati za idiome, nego pomoću pojedinačnih tekstova i razumijevanjem kod pojedinačnih govornika, pa bi stoga bilo bolje da je izjave o 'razumljivosti' zamijenio objektivnijim mjerenjima sličnosti. No Greenberg s jedne strane implicira da četiri nova nacionalna jezika nisu više nužno međusobno razumljiva (14, 140), a s druge strane tvrdi da su svi štokavski, kajkavski i čakavski dijalekti međusobno razumljivi (46). No, pritom je itekako upitno da li bi torlačanin mnogo toga razumio slušajući dijalekatski razgovor između kajkavaca (i obrnuto). A kad bi govorili standardnim jezikom, onda bi se ti Srbi i Hrvati posve sigurno bez problema razumjeli — barem jezično. Kod Greenberga nije vrlo uvjerljiv ni njegov završni pogled u budućnost: »Možda pripadnici sljedeće generacije [jednina! — D. B.] Hrvata, Bošnjaka, Srba i Crnogoraca nakon preuzimanja vlasti doista više neće moći razumjeti jedne druge« (175). To bi zaista bilo nešto nevideno jer bi značilo da ta generacija više ne razumije ni svoga djeda i svoju baku, jer ti djedovi i bake su još govorili zajedničkim jezikom.

Nažalost, moglo bi se navesti još nekoliko ovakvih primjera kod te važne teme. Ni termini *varijanta*, *izraz* i *izgovor*, koji se koriste u srpskohrvatskoj varijetetskoj lingvistici, jasno je da se ne mogu bolje razumjeti ako se pročita što pod njihovim najobičnijim prijevodom (!) na engleski piše u rječniku *Concise Oxford En-*

glish Dictionary pod *variant*, *idiom* i *pronunciation* (52).

I izvan varijetetske lingvistike bilo bi jako dobro kad bi se, u zaista poželjnom novom izdanju knjige (koje izdavač najavljuje za listopad 2007.), ugradile još neke dopune. Tako se npr. u poglavlju o hrvatskom ne razjašnjava kako govore bosanski Hrvati. Ne govori se ni o jeziku hrvatskih Srba, a pitanje statusa gradišćanskohrvatskog se ni ne spominje. Jezična politika 'Nezavisne Države Hrvatske' obrađena je prekratko, između poglavlja o hrvatskim vukovcima i onoga o Titovoj Jugoslaviji potpuno je zaobidena (124). Kod pravopisnih razlika između srpskog i hrvatskog nedostaje spominjanje različite prakse pisanja stranih imena (60).

U poglavlju o »Bečkom dogovoru« iz 1850. (38–42) ne spominje se da su zastupnici Srba i Hrvata (i Slovenaca!) ustvari došli u Beč da ujednače pravnu terminologiju za Austro-Ugarsku, što nije postignuto pa je austrijsko Ministarstvo prava moralo tiskati odvojene terminologije za hrvatski, srpski i slovenski (npr. »Abänderung; preinačenje, preinaka; преиначень, премьна; [...] — der öffentlichen Credits-Papiere in eine höhere Summe; — javnih vjerovnih hartija u višu skupu, svotu; явны вьровны папирā у вишу сумму; [...]«, str. 1 citirane *Pravno-političke terminologije*). Uzrok tome propustu moglo bi biti to što Greenberg tekst *Dogovora* citira prema sekundarnim izvorima (na str. 170 originala prevodi *O našem književnom jeziku* Radoja Simića, Nikšić 1991; u hrvatskom prijevodu na str. 177–178 nema izvora). Greenberg i inače, nažalost, prečesto primjenjuje takav postupak, navodeći na mnogo mjesta samo engleski prijevod a ne i srpskohrvatski original (str. 11, 61, 69, 110, 129, 131, 132, 138, 155 originala), čak i onda kada engleski prijevod smatra isuviše lošim da bi ga doslovno preuzeo (str. 119 originala). Navođenje originala bilo bi tim važnije jer se prijevod i u onim slučajevima kada je uz njega naveden original

pokazao nepouzdan: npr. preokrenuta je logika prevođenjem *stoga* pomoću *albeit* (str. 17 originala), što je onda čak i u hrvatskom prijevodu pogrešno preuzeto kao *premda* (29–30).

Šteta je također što je srpskohrvatski original uvijek navođen na latinici — u pojedinim slučajevima dakle transliteriran, što nigdje nije eksplicitno obilježeno. Uslijed toga se npr. ne zna kod jednog e-mail pisma, u kojem se protestira protiv korištenja latinice pri prevođenju srpske verzije windowsa, je li pismo bilo napisano na latinici ili na ćirilici (76).

U knjizi se rijetko nailazi na tiskarske greške, ali kod dopunjavanja srpskohrvatskih citata su se Greenbergu događale gramatičke greške, npr. »[U njemu su] pravopisnih pravila koja su...« (str. 128 originala) umjesto »(U njemu ima) pravopisnih pravila koja su...« (kako je napisano na str. 136 prijevoda) ili »[Razvoj standardnojezički izraz je bio] snažno ubrzan...« (str. 146 originala; na str. 154 prijevoda je to ispravljeno). Izvan srpskohrvatskih tekstova izgleda da su specijalni tipografski znakovi predstavljali problem, npr. pojavljuje se »Academie Française« bez akuta (33),

ili »Ueberblick« umjesto njemačkoga »Überblick« (64) i sl. U kronologiji na str. 69 pogrešno piše da »Ljudevit Gaj odabire dubrovački tip štokavskog ijekavskog dijalekta za Hrvate« 1818. godine a ne 1836. (u originalu nedostaje podatak o godini). A u kronologiji na str. 97 piše da su se dvije pravopisne konferencije održale 14. 4. i 17. 6. godine »1994. do 1996.«. Karte otisnute na str. 20 i 23 sadrže nekoliko kontradikcija, a u dva citata nedostaju podaci o izvorima (str. 33, bilješka 25 na str. 113).

Opis mana knjige u ovome prikazu treba poslužiti kao orijentir pri njenom čitanju, a uslijedio je u nadi da može pomoći poboljšavanju knjige prilikom pripreme njenog drugog izdanja. Navedene slabosti ne znače da se ne radi o izuzetno vrijednoj knjizi. Važnost jezičnih pitanja i konflikata za nalaženje identiteta Bosanaca, Hrvata, Crnogoraca i Srba nije dosad nigdje prikazana u jednoj monografiji s takvom usporednom širinom, distanciranom objektivnošću i analitičkom dubinom. Zato Greenbergova knjiga ne smije izostati ni u jednoj slavističkoj knjižnici.

DANIEL BUNČIĆ